

PREDGOVOR

Knjiga pokojnog magistra znanosti Andreja Čebotareva konceptijski je i kompozicijski osmišljena u sljedećim istraživačkim cjelinama: I. *Uvodna razmatranja*, II. *Pojam i definicija vlašskog imena*, III. *Historiografski problemi i aspekti vlašškoga pitanja*, IV. *Pregled teorija o etnogenezi Vlaha*, V. *Vlaški jezik*, VI. *Vlasi na Balkanu*, VII. *Vlasi u Srednjoj Europi*, VIII. *Etnobilježja vlašskog svijeta*, IX. *Vlasi u Osmanskom Carstvu*, X. *Vlasi u Hrvatskoj prije turskih ratova*, XI. *Proces naseljavanja Vlaha u Hrvatsku krajinu* i XII. *Vlaška prava i dužnosti*.

U prva četiri poglavlja autor, prije nego što će s „turskim kopitom“ započeti naseljavanje starobalkanskih Vlaha na teritorij današnje Bosne i Hercegovine i zatim u zemlje Hrvatskoga Kraljevstva, razmatra veoma složene probleme vlaške etnogeneze. Tražeći njihov etnički korijen, nalazi ga najprije u Galiji – pokrajini današnje Francuske – prije Cezarovih osvajačkih ratova, vođenih sredinom zadnjega stoljeća prije Krista. Riječ je o velikoj zajednici keltskog naroda.

Druga veća pokrajina, kao pradomovina najstarijih Vlaha, europski je jugoistok. Na drugoj je strani Jadrana, od rimske provincije Norik i rijeke Kupe do rijeka Save i Drave na sjeveru pa sve do stare Grčke na jugoistoku Europe. Na spomenutu prostoru živjela je velika zajednica Ilira, Japoda i jadranskih Liburna, s drugim brojnim narodima. Stare narode Europe, sa starim plemenima Ilira, nazivali su Germani „Walhoz“, a stare ruske kronike upotrebljavaju za njih imenicu „Voloh“. Primjerom Rusa krenuli su i Južni Slaveni, koji od vremena svoga doseljenja – vođeni ruskim uzorom – nazivaju starorimske Ilire, također Vlasima. Ime Vlah sačuvano je i u vrijeme zadnjih gospodara Balkana, Turaka, odnosno Osmanlija, s kojima će starobalkanski Vlasi krenuti u svoju zadnju seobu u zapadnu Hercegovinu, Bosnu i zemlje Hrvatskoga Kraljevstva.

Već u prvim poglavljima svoje knjige naš autor potpuno opravdano pokreće pitanje monografije o Vlasima u nas, misleći pritom podjednako na starohrvatske koliko i starosrpske, odnosno starobalkanske Vlahe. Nažalost, ni u historiografijama drugih europskih naroda ne postoji monografsko istraživanje o Vlasima i njihovim etničkim skupinama.

Iznimka je jedino Rumunjska jer njezina historiografija podrijetlo svoga naroda izvodi od potomaka romaniziranih Dračana. Sve Vlahe, bez obzira na to gdje žive, Rumunji proglašavaju svojim narodom. Naš autor također podsjeća svoga čitatelja kako se gotovo nitko od naših vodećih povjesničara prije nije bavio Vlasima kao svojom glavnom temom. Iznimku je ipak učinio danas također pokojni znanstvenik Zef Mirdita. On je samo sedam godina poslije predaje ove disertacije Filozofskom fakultetu u proces „obrane“ (2002. godine) već 2009. objavio svoju zapaženu knjigu, pisanu u obliku monografije: *Vlasi starobalkanski narod (od povijesne pojave do danas)*. Knjigu je objavio Hrvatski institut za povijest, u kojem je radio ovaj istaknuti albanolog.

Međutim, cjelovitije razmatranje starosrpskih Vlaha zahtijeva temeljitije poznavanje povijesti Srpske pravoslavne crkve (dalje: SPC) i njezine crkvene hijerarhije od pojave njezine srednjovjekovne samostalnosti (autokefalnosti), koju će dobiti od bizantskoga (carigradskog) patrijarha 1219. godine. Prvi arhiepiskop srpske srednjovjekovne crkve bio je Sava, brat srpskoga kralja Stefana Prvovjenčanoga. Do uzdignuća srpske arhiepiskopije na rang patrijaršije to je bio najviši crkveni rang u svakoj Istočnoj crkvi. Srednjovjekovna Srbija i njezina Pravoslavna crkva dobile su svoju patrijaršiju tek 1346. godine, u trenutku kada je srpska kraljevina postala carevina. Međutim, urušavanje Srpskoga Carstva počelo je već smrću prvoga cara, Dušana (1331. – 1355).

Na drugoj pak strani makedonski oblasni gospodari pokušali su Turcima pružiti otpor, ali su bili poraženi 1371. na rijeci Marici. Oblasti u Makedoniji pale su uskoro pod tursku vlast ili u vazalnu zavisnost.

Ni gospodari srpskih središnjih oblasti nisu uspjeli slomiti tursku vojnu snagu na Kosovu 1389. Od nekad velikoga Dušanova carstva preživjele su samo tri oblasti: kneza Lazara, Vuka Brankovića i Balšića. U procesu okupljanja preostalih srpskih oblasti, poslije Kosovske bitke, najvažniju ulogu imao je Lazarev nasljednik Stefan (1389. – 1427). Održao se u početku kao turski vazal, a zatim se vezao uz Ugarsku, od koje je dobio Beograd i Mačvu.

Nakon pada Carigrada 1453. Turci su potpuno osvojili Srbiju. Naime, padom Smedereva 1459. godine zamire svaki oblik srpske samostalnosti. Od tada će područje srednjovjekovne srpske države i njezina naroda postati osvojeni i porobljeni dio velikoga Turskoga Carstva, poznatiji kao Smederevski sandžak. Riječ je o dugom povijesnom razdoblju koje će trajati gotovo tri i pol stoljeća (od 1459. do početka Srpskoga ustanka 1804.

godine). Stanovništvo srednjovjekovne Srbije sudjelovat će nekoliko stoljeća u svim agresivnim turskim ratovima prema Hrvatskoj, Bosni, Ugarskoj i Beču.

Svoje najstarije vlaško i planinsko stanovništvo, Srbija – primjećuje autor – nije prepoznala kao partnera s kojim bi mogla graditi srpsku državnu zajednicu. Ona će stanovništvo svojih planina, tj. starobalkanske Vlahe, prepustiti „zagrljaju“ Turaka, novih osvajača, koji dolaze s Istoka.

Andrej Čebotarev već u uvodnim poglavljima svoje knjige veliku pozornost obraća prvim godinama turske vladavine, tj. trenutku kada se veliki osvajač Bizantskoga Carstva 1453. našao pred najvećim izazovom svoga vremena: kako urediti vladavinu nad toliko različitih naroda, koji su u svojoj međusobnoj povijesti vodili više ratova te stoljećima živjeli u stalnim međusobnim sukobima te sukobima sa središnjom bizantskom vlašću u Carigradu. Najpoznatiji turski sultan, Mehmed II. Osvajač (1451. – 1481.), postaje veliki vojskovođa kojem je pripala prva „Zlatna jabuka“, tj. Carigrad. Nije prihvatio projekt svojih savjetnika da pokorene kršćane prisilom prevede na islam. Dapače, zatražio je od svojih duhovnika da prouče odredbe Kurana o bliskosti tih vjerskih zajednica s islamom, jer kršćani, Židovi i muslimani, imaju iste proroke: Musu, tj. Mojsiju, zatim Isu, tj. Isusa. Prema zapisima Kuran, a razlika je samo u tome što su kršćani sa Židovima, „zalutali“ s pravoga puta i udaljili se od svojih pravovjernih. Novi je vladar osvojenim kršćanskim narodima ponudio suradnju uz uvjet da se „bezuovjetno“ i bez ikakva pogovora pokore svomu sultanu. Tada će dobiti sultanovu zaštitu i mogu slobodno živjeti po svojim običajima, dakako uz uvjet da stvaraju nove vrijednosti i plaćaju poreze, koji moraju biti veći od poreza koje plaćaju pravovjerni muslimani. Drugi bitan uvjet zaštite bio je da ratuju u sultanovoj vojsci. Taj je uvjet bio jako važan za središnju tursku vlast jer velika turska osvajanja u 15., 16. i 17. stoljeću nisu bila izvediva bez sudjelovanja i vojnika pokorenih kršćanskih balkanskih naroda. Za uzvrat balkanski narodi, s Vlasima, dobivaju od sultana „snošljivost“ središnje državne vlasti.

Starobalkanski Vlasi, sa svojim višestoljetnim planinskim sužanjstvom, prihvatili su te i druge uvjete, o čemu nam svjedoče brojne nagodbe koje su postizali s turskim državnim institucijama na temelju šerijata te u obliku brojnih kanuna, tj. posebnih zakona i nagodbi, koji razmatraju sporazume s Vlasima. Na primjerima sporazumijevanja Turaka i Vlaha Andrej Čebotarev na više je mjesta upozorio kako ni u pregovorima i

nagodbama s Turcima starobalkanski Vlasi i Srbi nisu mogli ići zajedno. Naime, zbog stare mržnje većinskoga srpskoga naroda prema „Vlahu planine“, njegovoj nošnji i opremi, kao i zbog poruga koje su stoljećima doživljavali od vladajućeg nizinskoga srpskog stanovništva, propale su mogućnosti zajedničkoga nastupa prema „trećem“. Naime, Turci su za Srbe bili osvajači i neprijatelji. Na drugoj pak strani – za Vlahe – Turci su bili izbavitelji, zatim i prijatelji s kojima su velikom brzinom ugovorili brojne saveze i zajedničke službe. Dio tih nagodbi i povlastica temeljio se na općem turskom vjerskom zakonu – šerijatu, a dio na brojnim tzv. građanskim zakonima, koji se pak temelje na sultanovim odlukama i propisima, a pisani su u obliku sultanovih fermana i kanuna.

Velika je istraživačka zasluga Andreja Čebotareva da je pregovorima Vlaha s Turcima obratio posebnu istraživačku pozornost kako bi napokon „izvukao“ zapostavljene Vlahe iz povijesnoga zaborava. Na toj crti njegova je zasluga nemjerljiva. Višestoljetni prijezir i poruga, a zatim i potpuno ignoriranje vlaških vrednota i njihova planinskog sužanjstva, započinje već dolaskom na europski jugoistok novih naroda (Avara i Slavena), na razmeđu IV. i V. stoljeća. Time je autohtonim balkanskim Vlasima – starim Ilirima – prvi put nametnuta višestoljetna planinska izolacija, s dugim vremenskim lukom koji će „mačem“ presjeći tek turski osvajač, gotovo osam stoljeća kasnije, dajući starobalkanskim Vlasima nove slobode u okvirima njihovih balkansko-vlaških katuna, tj. planinskih nastambi.

Zbog silna nezadovoljstva dočekali su starobalkanski Vlasi, u bugarskoj i srpskoj srednjovjekovnoj državi, Osmanlije kao svoje osloboditelje. Tamošnji Vlasi rado prihvaćaju novi ponuđeni status i vojno „partnerstvo“ s Turcima. Njihovo brzo uklapanje u turski osvajački sustav prolazilo je bez većih nespornosti. Zbog njihove brojnosti (prema nekim autorima na području europskog dijela Bizantskoga Carstva bilo je oko tri milijuna Vlaha), stoljetne izoliranosti i prijezira vladajućih naroda Balkana, naš je autor starobalkanskim Vlasima općenito, a napose starosrpskim, posvetio sve svoje istraživačke sklonosti. To je posebno vidljivo u drugom poglavlju u kojem raspravlja o pojmu Vlah. Dapače, struktura prvih poglavlja: *Uvodna razmatranja, Pojam i definicija vlašškoga imena, Historiografski problemi i aspekti vlašškoga pitanja, Pregled teorija o etnogenezi Vlaha i Vlaški jezik*, daje naslutiti prvotnu namjeru autora da upravo ovim pitanjima posveti svoju disertaciju „Vlasi Vojne krajine u XVI. i XVII. stoljeću“, a od matičnoga Fakulteta zatraži promjenu

naslova i sadržaja doktorskoga rada. Zašto je odustao ili zatražio pa bio odbijen, ostaje velika tajna.

Danas je pred nama autorova knjiga *Vlasi i Vojna krajina u Hrvatskoj*, među ostalim i o najvećoj vlaškoj pokretljivosti u doba kada se starobalkanski Vlasi tragom turskih osvajanja naseljavaju u zapadnu Bosnu nakon turskoga zauzimanja Jajca i Banje Luke (1528.) te dijelova današnje Bosanske krajine. Druge oblasti Hrvatske u koje ulaze Vlasi snagom „turskoga kopita“ jesu Srijem i istočna Slavonija, a zatim srednja i zapadna Slavonija tijekom XVI. stoljeća. U ratovima opustjele prostore jedne i druge Krajine (Turske i Hrvatske) naselit će mahom Vlasi iz unutrašnjosti Turskoga Carstva, prenoseći nova ratna razaranja duboko na zapad Europe prema Sigetu i Kisegu ili s ovu stranu Save prema Kranjskoj i Ljubljani. O vlaškoj sastavnici turskih osvajanja postoji velika arhivska dokumentacija i brojni radovi.

Velika je i karta rasprostranjenosti vlašskog, tj. prvotno romanskog jezika u Europi. Ona ide od dalekog Portugala na zapadu Europe, preko jezičnih zona španjolskoga, francuskoga do zone talijanskog jezika. Romanski jezici Europe završavaju – prema našem autoru – nešto istočnije s rumunjskim i moldavskim jezikom. Međutim, balkansku jezičnu zonu Istočnoga Rimskoga Carstva, s prevladavajućim romanskim jezikom, raskolit će – poput oštrog klina – doseljeni Južni Slaveni, unoseći u balkanski prostor romanskoga govora svoje slavenske jezike.

U ovom dijelu autor najavljuje glavni cilj knjige: stvaranje zaokružene slike o Vlasima u Hrvatskoj s težištem na XVI. i XVII. stoljeću, tj. kada je snagom „osvajackoga kopita“ sultan stekao pravo da suvereno dijeli osvojene zemlje, na temelju šerijata i snagom sultanovih naredbi, tj. kanun-nama, „svojim“ vjernim i zaslužnim narodima i pojedincima. Vlasi svojom već iskazanom odanošću i smjelošću postaju uskoro zanimljivi i jednoj i drugoj zaraćenoj strani ratne crte. Na strani Vlaha sultan je zadobio najodanije ratne saveznike s kojima nije imao problema u postizanju dogovora. Problemi su „puknuli“ na strani izdržljivosti i duljini trajanja postignuta dogovora u lukavih Vlaha, koji svoja iskustva baštine na prijevozničko-kirijaškim tradicijama s teškim i stoljećima dugim iskustvima. Stoljećima su starobalkanski Vlasi svoje interese rješavali na „interesni način“: tko ponudi više. Tako su vješti vojni zapovjednici Krajine brzo dopirali do vlaških starješina na turskoj strani ratišta, nudeći im više od onoga što su dobili od Turaka. Ponuda bečkoga kralja bila je Vlasima ugodna jer je dolazila od cara kojega nije uspjela poraziti turska

vojska. Jednom već preseljeni Vlasi, primjerice u Slavoniji, u oblasti koja je zbog brojnosti doseljenih Vlaha nazvana „Mala Vlaška“, pregovarat će s vojnim predstavnicima Habsburgovaca o uvjetima još većeg prelaska na bečku stranu.

Prateći pregovore Nikole Jurišića – zapovjednika Senjske krajine – s doseljenim Vlasima, u kojega je bečki Dvor imao neograničeno povjerenje, Čebotarev je zabilježio glavne vlaške uvjete za prijelaz na austrijsku stranu: ukidanje turske filurije, tj. poreza od jednog dukata po glavi obitelji, a zatim su zahtijevali pravo Vlaha na „povoljan“ dio ratnoga plijena kad sudjeluju u ratu s Turcima. Gledano dugoročno, bio je to početak dugoročne dvorske politike potpisivanja „kraljeve mjenice“ bez pokrića! Našem je autoru potpuno jasno kako austrijski kralj, koliko god bio i kralj Hrvatske, nema u Hrvatskoj ni pedlja „svoje zemlje“ koju može dijeliti drugima. Zemlja u Slavoniji bila je također u rukama biskupa Zagrebačke biskupije te dijela hrvatskog plemstva i grofova. Zato se s razlogom može reći da vladar – podjelom zemlje u Slavoniji doseljenim Vlasima – zaobilazi istinu kada im daruje zemlje koje nisu njegove, čime potpisuje „ček“ bez pokrića. Godišnji porez, tj. vlašku filuriju, kralj je mogao ukinuti jer su Vlasi u svojoj prvoj nagodbi sa sultanom prihvatili obvezu plaćanja sultanovoj blagajni jedan dukat po glavi obitelji, tzv. filuriju.

Posebna je vrijednost ove knjige u autorovu pregledu teorija o etnogenezi Vlaha (81–92). Mr. sc. Andrej Čebotarev veoma je složenom fenomenu etnogeneze, posebice kada je riječ o Vlasima, pristupio kombinacijom kronologije s paralelnim pregledom teorija o etnogenezi. Ako pažljivije razmotrimo njegovu strukturu etnogeneze Vlaha, s kojom se uhvatio u koštac, postaje razvidno da je A. Čebotarev svojim lingvističkim obrazovanjem mogao dati poseban doprinos lingvističkoj sastavnici povijesti Vlaha u nas. Kao klasični filolog bio je izvrstan poznavalac latinskog i grčkoga jezika, tj. klasičnih jezika u nas, koji su stoljećima bili utkani u strukturu govora naših starih romanskih naroda i njihovih jezičnih sljednika, poznatih kao starobalkanski i starohrvatski Vlasi s njihovim tzv. govornim podvrstama koje su nam poznate u brojnim imenima i različitim područjima njihova prebivališta, počevši od Istre preko Dinarida do gotovo svih dijelova Balkana. Vlasi su zapravo pravi sljednici Romana, tj. romaniziranih predrimskih plemena i naroda koje će Rimljani pokoriti i aktivno uključiti u svoj korpus. Rimljani su doista učinili velik napor da nove Romane putem jezika, kulture i vjere – starih Rimljana – integriraju u veliki korpus veoma složena Rimskog Carstva.

Pokazuje to pogled na preglednu kartu primjerice ilirskih plemena te prostora njihove romanizacije od Norika do dubine stare Grčke kao i do staroga germanskog i ruskog naroda na istoku i sjeveru, koji su velikom dijelu naroda Rimskoga Carstva nadjenuli novo ime, Vlah. Pa ipak brojna manja plemena od Norika na zapadu do Grčke na jugu zadržat će prostor svoga etničkoga korijena – dakako kao Vlasi – sve do pojave Turaka tijekom XV. stoljeća kada je njihov broj, prema različitim izvorima, bio samo na jugoistoku Europe oko tri milijuna. Najveća koncentracija balkanskih Vlaha bila je u srednjovjekovnoj državi Zeti – šire područje od današnje Crne Gore – prije i poslije Nemanjića te u vrijeme velike zetske vladarske obitelji Balšića.

Govoreći o etnogenezi Vlaha naš je autor zaključio – potpuno opravdano – da bi samo njihova etnogeneza zahtijevala posebnu knjigu. Ova kao i neke druge autorove spoznaje koje nam je ostavio zapisane stvorile su u mene pretpostavku da se doista bavio mišlju zatražiti od Fakulteta promjenu naslova svoje disertacije u kojoj bi etnogeneza Vlaha dobila središnje istraživačko mjesto. Kao smion istraživač bio je ipak protivnik mistifikacije etnogeneze Vlaha jer je čak više od 95% svih dosadašnjih istraživača smatralo da su Vlasi potomci romanskoga stanovništva. Međutim, mnogo teži problem bio je odnos dijela srpskih povjesničara prema činjenici da su im Vlasi bili predci ili bar jedna od bitnih komponenti u njihovoj etnogenezi. Uostalom, i Hrvati su vukli – dijelom – svoje podrijetlo od starohrvatskih Vlaha.

U zatiranju arhivskih dokaza prema kojima je bilo razvidno da doseljeni Vlasi u Hrvatskoj ne pripadaju srpskom korpusu najdalje je otišao srpski povjesničar Aleksa Ivić u svojoj knjizi *Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju*, tiskanoj 1909. godine. Radeći na arhivskoj građi bečkih arhiva o velikim etničkim mijenama stanovništva u Hrvatskoj, u vrijeme ratova s Turcima i naseljavanju Vlaha u Hrvatsku, Ivić je obavio najveća krivotvorenja u našoj povijesti: u svakom arhivskom dokumentu u kojem je pisalo ime Vlah, srpski u prijepisu toga dokumenta, spremajući se na objavljivanje tih dokumenata, precrtavao je vlaško ime i dopisivao srpsko ime! Svoju zbirku dokumenata, na ovaj način priređenu, objavio je pod već spomenutim naslovom *Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju*. O Vlasima ni riječi! Njegova zbirka dokumenata iz bečkih arhiva služila je velikosrpskim ciljevima kao „arhivski dokazi“ kako se u Hrvatsku, tijekom turskih ratova XVI. i XVII. stoljeća, ne doseljavaju Vlasi nego Srbi!

O prisutnosti doseljenih Vlaha u Hrvatskoj, s „turskim kopitom“, prvi je progovorio već 1538. Nikola Jurišić. U pismu caru on doseljene Vlahe naziva „starim Rimljanima“, misleći dakako na romanizirana plemena starih Ilira i drugih naroda, koji će tek proći kroz rimsku preobrazbu u Romane. Naš je autor zabilježio i podatak drugoga velikog vojnog zapovjednika, na proturskoj liniji obrane južne crte, sa zapovjedništvom u Senju i Bihaću, Ivana Lenkovića. On 1563., kao zapovjednik južne obrane od Turaka, piše caru kako su u obranu južne Hrvatske došli pomoći i mnogi Morlaci ili crni Vlasi, narod romanskog podrijetla, iz Dalmatinske zagore.

U znanosti se dugo raspravljalo u vezi s pitanjem kada su Vlasi postali Slaveni. Njihova slavenizacija ide svakako u red procesa s dugim trajanjem jer su stoljećima bili potpuno isključeni od životnih tokova većinskog naroda i država Balkana. Zapravo, odbacio ih je većinski državni narod koji je na svoje Vlahe cijelo vrijeme gledao s porugom. Pravila se jasna razlika između Vlaha na jednoj strani i Slavena, tj. Srba, Bugara i Makedonaca na drugoj strani. Ovo su bili narodi kojima pripada sve! Vlasi još u XV. stoljeću, dakle u nekih sedam stoljeća (!), žive sustavom planinskoga izolirana naroda u brojnim vlaškim katunima i sa svojom zasebnom vlaškom hijerarhijom. Velika je zasluga našega autora da je odredio tri povijesna ritma u etnogenezi Vlaha na jugoistoku Europe.

U prvom ritmu, koji također traje stoljećima, stara predrimska plemena (Iliri, Japodi, Liburni, Dalmati) i brojni drugi u Istočnom Rimskom Carstvu postaju Romani. U drugom ritmu, također višestoljetnom integracijskom ritmu, Romani, pod utjecajem doseljenih Slavena, postaju Vlasi. Oni pripadaju trećem integracijskom ritmu koji će trajati gotovo osam stoljeća. Njihov vremenski integracijski luk prekinut će novi osvajači koji u Europu dolaze tek sredinom XV. stoljeća, a koji su u svjetskoj povijesti poznati kao Osmanlije ili Turci. Veliki etnogenetski luk koji je prožimao jugoistok Europe od predrimskih plemena do Turaka može se pratiti u tri velika ritma etnogeneze.

Prvi je pretvaranje brojnih predrimskih plemena u Romane tijekom višestoljetne vladavine Rimljana.

Drugi je integracijski ritam pretvaranje pak Romana u Vlahe pod vladarskim utjecajima doseljenih Slavena.

Treći integracijski ritam prolazio je kroz pretvaranje Vlaha, tj. starohrvatskih, starobalkanskih i starosrpskih Vlaha u Hrvate, Srbe, Bugare i Rumunje.

Vlaški jezik bio je stoljećima jedan od glavnih biljega vlašškoga naroda, koji je čuvao romanski govor. Po svojoj strukturi on je utemeljen na rimsko-romanskom jeziku, a po svojem leksiku pripada latinskom jeziku. Bio je posve različit od svih slavenskih jezika, što je još više utjecalo na „podizanje“ barijere između doseljena slavenskog naroda i zatečena romanskoga govora autohtonog stanovništva.

Poglavlje *Vlaški jezik* nedvojbeno je najbolji dio autorove knjige. Zavidljujuća je njegova strpljivost i istraživačka upornost u prikupljanju rasuta jezičnog blaga starih Vlaha. Istraživačku vrijednost treba cijeniti i u autorovim spoznajama da traga za jezično romaniziranim blagom Vlaha, naroda kojeg su upravo Rimljani romanizirali, a „sada“, gotovo deset stoljeća kasnije, ta pokorena i romanizirana predrimska plemena postaju jedini čuvari i branitelji rimskog jezika na europskom jugoistoku (!), koji nije ograničen samo na Balkan. U tom kontekstu potrebno je upozoriti na jezičnu kartu Europe, na kojoj je kolega A. Čebotarev, u samo njemu tipičnoj preciznosti, izradio kartu romanskih jezika koji idu od Pirenejskog poluotoka preko Istarskog poluotoka do Karpata, s prekidom te duge europske crte na Balkanu otkako u taj prostor – tijekom seobe naroda – ulaze slavenski narodi. U balkansko-romansku grupu rimskog jezika ubraja naš autor još i rumunjsko-moldavski, zatim arumunski te istrorumunjski.

Posebnu pozornost privlači istrorumunjska jezična skupina u nas. Ovim jezikom govori se u Žejanama jugozapadno od Učke, zatim u većini mjesta u dolini Boljunčice među kojima su: Šušnjeвица, Nova Vas, Brdo, te još Dolinščina, Brig, Perasi, Zankovci, Kostrćan, Jasenovik i Letaj. Govornike istrorumunjskoga jezika u Istri procjenjuje se na sjeveru na oko 450 – 500, na jugu na oko 800 – 1000, ukupno na 1250 – 1500 osoba. Rumunjski govori Istre dijele se na istromletačke, istriotske i istrorumunjske. Istrorumunjski spada u skupinu dakorumunjskih dijalekata. Čini se da su Istrorumunji dvojezični cijelo vrijeme od svoga dolaska u Istru. Etnička skupina istarskih Vlaha, odnosno Istrorumunja, nosi još i naziv „Ćići“.

Pitanjem nestanka vlašškog jezika u Dalmaciji nismo se još dovoljno bavili. Na tu očitu činjenicu upozorio je također naš autor ustvrdivši da je jedino crkveni povjesničar Franjo Šanjek zabilježio važan podatak, koji neizravno govori o vremenu nestanka vlašškoga govora u ovom dijelu Hrvatske, u kojem je bio snažno ukorijenjen, napose u dalmatinskim gradovima! Pišući o dolasku pape Aleksandra III. na Vis i u Zadar 1177.,

F. Šanjek podsjeća da je njegova pratnja zabilježila važan podatak o vremenu trajanja vlašskog jezika u dalmatinskim gradovima. U crkvenim spisima iz 1177. godine ostalo je zabilježeno da je papa svečano dočekan u Zadru pjevanjem slavenskih pjesama „in eorum sclavica lingua“. Doček u Zadru bio je doista svečan jer je papa Aleksandar slavio završetak svojega 18-godišnjega rata s carem Fridricom Bararossom i s trojicom papa koje je car bio postavio, a zbog kojih je papa Aleksandar III. nekoliko puta morao bježati iz Rima.

S pitanjem vremena nestanka romanskog jezika iz svakodnevne upotrebe u Dalmaciji izrekao je svoj sud i „otac hrvatske historiografije“, Trogiranin Ivan Lucius. Iako nije bio suvremenik, ipak je stoljećima kasnije zabilježio ovo: romanizirani predrimski stanovnici Dalmacije još na početku 14. stoljeća uza svoj romanski, govorili su i hrvatski jezik, a od 15. stoljeća počeli su se služiti isključivo hrvatskim jezikom. Svakako, teško je za jedan narod reći kada prestaje njegov govor i kada se započinje govoriti drugim jezikom. K tome, ni svi gradovi nemaju isti vremenski ritam integracije u hrvatski govorni jezik. Zna se npr. da je Zadar imao najbrži ritam prihvaćanja hrvatskoga jezika, što se ne može reći i za ostale gadove na obali Jadrana, a još više za one na njegovim otocima.

Svakako, mnogo su složenije prilike bile na našim jadranskim otocima. Ovdje će duljinu života romanskoga govora određivati neka druga mjerila. Prateći trajnost romanskoga govora ili, još točnije, njegovih „iskvarenih“ razlika od sjevera prema jugu, izdvaja se na poseban način otok Krk. Stari govor naših otoka poštuje u svom nazivu neke međuotočne razlike. Očito se na sjeveru Jadrana, u otočnoj grupaciji i njezinoj gravitaciji s otokom Krkom i okolnim otocima, govorilo nešto drukčije od otoka srednjeg i južnog Jadrana. Na toj stoljećima dugoj crti rasle su i razlike, koje su utjecale na različito imenovanje govora naših otoka ili još točnije na dva glavna jadranska narječja. Govor juga stajao je pod utjecajem predrimskog plemena Delmata, pa se njihov govor, nazivlje delmatskim, a na sjevernojadranske otoke utjecao je otok Krk s, istoimenim gradom Krkom, pa se njihov govor zove veljotski jer se u srednjovjekovnom latinskom otok Krk zvao Vegla, a u talijanskom Veglia. Zahvaljujući lingvističkoj znanosti u nas, posebno njezinu živom interesu za dijalektologiju, danas znamo čak dan, sat, minutu i godinu kada je prestalo kucati srce našega zadnjega govornika veljotskoga govora. Prema istraživanjima Petra Šimunovića, zadnji govornik veljotskoga govora bio je Antun Udina, zvani Burbur, s otoka Krka. Stradao je od

mine 10. lipnja 1898. u 6 sati i 30 minuta. Znati u minutu smrt jednoga govora svakako je veliki kuriozum pa zbog toga – i ovom prigodom – zahvaljujemo P. Šimunoviću i njegovu istančanu osjećaju baš za detalj.

Svi mi koji smo imali priliku poznavati kolegu A. Čebotareva nosimo u sebi snažan osjećaj za njegovu sistematičnost. Znao je tjednima, katkad i mnogo više od toga, „slagati“ unutarnju kompoziciju svoga budućega rada. Možda je ova knjiga najbolji primjer te njegove istraživačke vrline. Nakon što je svog pažljivog čitatelja iscrpno obavijestio o temeljnim povijesnim problemima „svojih“ Vlaha, od uvodnih razmatranja i definicije vlašškoga imena, „proveo“ ga je kroz gotovo sve vrlo složene historiografske probleme vlašškoga pitanja, do pregleda brojnih teorija o etnogenezi Vlaha i pitanja o njihovu jeziku. Da bi zaokružio sliku o Vlasima prije nego što će otvoriti pitanja njihova saveza s Turcima sredinom XV. stoljeća i prodora preko Drine i Save u sjeverne i zapadne zemlje, on – svog radoznalog čitatelja – još jednom vodi na Balkan na kojem je ovaj nekad veliki narod rimskoga rodoslovnoga korijena, da bi preživio, morao bježati u planine i „tamo gore“, daleko od „jačih“, stoljećima živjeti u gotovo biblijskom sužanjstvu. Tu naši Vlasi postaju stočari i prijevoznici, daju svojim zajednicama različita imena prema vlaškim srednjovjekovnim planinskim katunima.

Njegova sistematičnost odvodi Vas, poslije oblikovanja balkanskog rasporeda vlaških planinskih katuna, u srednju Europu, da bi pokazao još nekoliko manjih vlaških oaza, poput onih u Mađarskoj, Slovačkoj, Češkoj i Švicarskoj, ne zaboravljajući i one male naseobine Vlaha trgovaca u Zagrebu s imenima njihovih većih zajednica poput one u Vlaškoj ulici ili Laščine na istočnom rubu Zagreba.

Tijekom XV. i XVI. stoljeća pred nama su Vlasi iz potpuno drugoga vremenskog luka. Oni su tada milijunski narodi koji izlaze iz stoljetnog sužanjstva svojih balkanskih gospodara, mahom Srba i Bugara. Pred njima se neočekivano javlja prilika da s ratobornim Osmanlijama do kraja iziđu iz nametnutog „sužanjstva“ i postanu saveznici (!) novih moćnih gospodara. Na potezu su vlaški knezovi koji stoljećima zagovaraju i predstavljaju milijunske Vlahe u brojnim vlaškim planinskim katunima.

Kolega A. Čebotarev oduvijek je imao istančan osjećaj za sistematičnost. Njemu je, u metodološkoj strukturi njegova velikog rada o Vlasima, upravo na ovako „posloženoj“ kompoziciji osnovni zadatak bio da svom čitatelju predstavi nova etnoobilježja vlašskog svijeta, koja su se oblikovala tijekom stoljeća u balkansko-slavenskom „sužanjstvu“. Vlaški je

narod upravo u tom trenutku stajao pred svojim povijesnim izazovom: kako dalje? Postojale su dvije mogućnosti: sa starim gospodarima, od kojih su stoljećima doživljavali progone i poruge ili suradnja s Osmanlijama o kojima nisu imali gotovo nikakva većeg iskustva. Izbor knezova vlaških katuna bio je najbliži osjećajima naroda, koji je naginjao savezu – s Turcima. Uostalom, novi gospodar nudio je Vlasima nove i povoljne uvjete: nastavak kneževske samouprave te nove zemlje i pašnjake u novoosvojenim zemljama, zatim povoljan porezni sustav u kojem bi svaka vlaška obitelj plaćala sultanu godišnje samo jedan dukat poreza. Sve je upućivalo na povoljan savez s Turcima, bar tijekom prvog stoljeća.

Na tom tragu nastaje novo poglavlje u strukturi njegove knjige *Etnoobilježja vlašskog svijeta*, kao novog i jedinog saveznika velike turske agresije na Hrvatsku, Bosnu, Hercegovinu te Ugarsku i dalje prema Beču. Etnogeneza ovog naroda (pretvaranje predrimskih plemena u Romane, a zatim Romana u Vlahe) s velikim lukom trajanja od gotovo dvije tisuće godina potiče u nama prirodnu radoznalost. Svaki će čitatelj očekivati u novom problematiziranom poglavlju njegove knjige još jedan zahvat u bogatu povijest naših Vlaha i velike promjene s bogatstvom zbivanja. Nažalost, starobalkanski Vlasi, usprkos gotovo dvije tisuće godina svoje „starosti“ i ne malog broja rasutih katuna po balkanskim planinama, nisu stekli svoju državu i saveze utemeljene na „višim razinama“, izuzev dugoga „sužanjstva“.

Baš zato naš autor osjeća potrebu da svoga čitatelja upozna s bitnim osobinama vlašskog naroda i predoči njegova etnoobilježja u trenutku kada će ovaj najstariji europski narod stati na stranu osmanlijskih osvajača, u namjeri da s Turcima pokore brojne europske narode!

I u ovom dijelu svoga monografskog traganja za cjelokupnom poviješću europskih Vlaha kolega Andrej Čebotarev doista se uvelike potrudio da nam na jednome mjestu prikupi brojna zapažanja o etnoobilježjima Vlaha u srednjoj Europi. Na tom tragu spominje najprije pisanje najpoznatijega ruskog kroničara, Nestora s kraja X. i početka XI. stoljeća. Nestor je o Vlasima zabilježio vrlo nepovoljno mišljenje. Prema njegovu zapažanju, „Vlasi su veliki lažljivci“. Češki arheolog i povjesničar starije povijesti Jozef Ladislav Pič bavio se uz arheologiju i starijom povijesti slavenskih naroda i njihovim etnoobilježjima. O Vlasima je zapisao ovo: rasprostranjeni su po cijeloj jugoistočnoj Europi, poznati su i u Češkoj. Ovdje označavaju čovjeka koji nije sposoban ni za bilo kakav uredan rad i koji uopće ne želi uredno raditi. Jozef Pič dodaje: odatle je u Češkoj

izveden glagol „vlašiti“, tj. ljenčariti. Prema rječniku bugarskoga jezika, Sofija 1979., ondje se Vlahom zvao svaki čovjek koji bi se posla prihvaćao u zadnji tren. O Vlasima u Hrvatskoj ostavili su manje zapise s kraja XIX. stoljeća i dva pravoslavna svećenika: Milan Radeka i arhimandrit Hilarion Ruvarac. Jedan i drugi zapis sačuvan je u veoma nepovoljnu kontekstu za Vlahe u nas.

U završnom dijelu knjige autor iznosi svoje završne obavijesti o Vlasima kao narodu „sada“ u Osmanskom Carstvu, poštujući činjenicu da na jugoistoku Europe više nema starih srednjovjekovnih država, tj. da su sve nekad postojeće srednjovjekovne države izgubile svoju samostalnost i postale vazalne zajednice velikoga Osmanskoga Carstva. Polazeći od novoga „rasporeda“ snaga na Balkanu, koji su nametnuli Turci, autor pažljivom čitatelju predstavlja Vlahe kao *novi narod* velikoga Osmanskog Carstva. Glavne su točke njegova IX. poglavlja „Vlasi u Osmanskom Carstvu“ s težištem na njihovu pravnom položaju. Glavni zakonodavni akti koji reguliraju pravni status Vlaha jesu „vlaški kanuni“ u statusu temeljnih zakona Turskog Carstva. Među najstarijim su spomenicima turskog zakonodavstva. Bilo ih je više, a svaki se od njih temeljio na običajnom pravu Vlaha i šerijatskom pravu Carstva. Reguliraju glavne segmente prava i obveza Vlaha kao što je pravo na posjedovanje zemlje te plaćanje poreza. Kada je riječ o pravnom statusu Vlaha, oni su posebna skupina stanovništva. Njihovi porezi bili su znatno umanjeni. Plaćaju godišnje samo jedan dukat. Njihov pravni status nije se mijenjao ni prelaskom na islam. Jedino vlaški knezovi ne plaćaju porez.

Vlasi u vojnom ustroju djeluju pod imenom „vojnuka“ ili martologa. Uključeni su u tursku vojsku djelomično kao konjušari ili kao odredi balkanskih stočara. Vojna dužnost mjeri se po „dimovima“, tj. broju njihovih kuća ili koliba. Deset kuća ima obvezu opremiti za rat jednoga naoružanog vojnika s konjem. Prema institucijama turske države, Vlasi žive u stočarskim ili seoskim općinama, koje se na vlaškom jeziku imenuju „katuni“, a u turskom jeziku „džemati“. Svaki katun ima svoga kneza, tj. poglavara. Međutim, u malom katunu upravu može obavljati knez susjednoga katuna. Čak je i više nahija moglo imati zajedničkoga kneza. Primjetna je bila praksa, od trenutka saveza s Turcima, da nekadašnja „šatorišta“ zamjenjuje više sela.

U unutarnjem ustroju turske vojske, a u trenutku kada u njezin sastav ulaze Vlasi, razvidno je da oni služe kao akindžije i martolozi. Ovaj red turske vojske definiran je kao „jurišna konjica“ koja ima zadatak

brzog upada u neprijateljsko područje kako bi u neprijatelja postigla potpunu zbnunjenost i kaos. Druga zadaća akindžija bila je špijunska djelatnost. Prema turskoj strategiji ratovanja, prvi su u napad kretali vlaške akindžije, ali ne kao udarna vojska nego kao vojska kojoj je cilj bio svojom vikom i usklikima kao što je najčešće bio usklik „Alahu ekber“, zatim ubijanjima svega što se pred njima nađe, zastrašiti neprijateljsku vojsku. Tek poslije tako osmišljena vojnog scenarija nastupala bi regularna sultanova vojska.

Vlaška je vojna služba veoma složena. Nju čine najprije turski krajišnici, čuvari granice i njezinih putova, čuvari planinskih klanaca i prvi turski naseljenici osvojena dijela neprijateljske zemlje, sve do trenutka kada će u osvojenu zemlju pristići novo tursko stanovništvo. Vlasi na kraju čine najopasniji dio turske vojske s poluvojnom organizacijom. U povijesti turskih ratova poznati su kao „Vlasi martolozi“. Njihov je prvorazredan zadatak hvatanje, vezanje i odvođenje zarobljenika na velika sajmišta roblja. Međutim, prodaja ili otkup nisu bili isključivo u rukama martologa.

Prelazimo na novo, X. poglavlje autorove konceptijske strukture rukopisa, u kojem se još jednom preispituje tisućljetna povijest Vlaha u nas, a prije dolaska Turaka. Puni naslov ovog poglavlja glasi *Vlasi u Hrvatskoj prije turskih ratova*. Prema autorovim konceptijskim zamislima, uz dosadašnji povijesni prikaz starobalkanskih i starosrpskih Vlaha, potrebno je – zaključno – progovoriti i riječ-dvije o starohrvatskim Vlasima prije nego što započne potpuno nova „priča“ o naseljavanju starosrpskih i starobalkanskih Vlaha u Hrvatsku kao saveznika Osmanškoga Carstva. Međutim, u ovoj prigodi starobalkanski Vlasi nastupaju u sklopu turske agresije tijekom XVI. i XVII. stoljeća.

Stoljetna prisutnost Vlaha u Hrvatskoj – gledano kroz prizmu njihove cjelokupne povijesti – bila je najvećim dijelom neujednačena sa starobalkanskim Vlasima. Dapače, postoje goleme razlike između starohrvatskih i starobalkanskih Vlaha. Na njih je naš autor više puta upozoravao u svom prikazu odvojene povijesti i sam prateći njihove međusobne razlike.

Najveća razlika počivala je na različitim odnosima između Vlaha i doseljenih slavenskih naroda. Jedan od čimbenika koji je u okviru zemalja Hrvatskoga Kraljevstva veoma pozitivno utjecao na odnose starohrvatskih Vlaha prema državnim institucijama u Hrvatskoj bila je Katolička crkva i njezin odnos prema zatečenu autohtonom romanskom narodu, kojemu će doseljeni Hrvati dati novo ime „Vlasi“. Integracijski procesi i

međusobna prožimanja između zatečenih Romana i doseljenih Hrvata, a između Drave i Jadrana, imali su mnogo mirniji integracijski ritam zahvaljujući ponajprije zajedničkoj pripadnosti Hrvata i Romana Katoličkoj crkvi, a starobalkanski su Vlasi, da bi sačuvali svoje osobnosti, morali utemeljiti svoje, zasebne vlaške eparhije, u srpskoj i bugarskoj srednjovjekovnoj državi.

Romanska i vlaška prisutnost u Hrvatskoj – gledana kroz prizmu njihove povijesti – tj. njihove „starosti“, bila je jednako duga kao i ona na Balkanu. Međutim, ulaskom starobalkanskih Vlaha u savez s Turskim Carstvom, doduše znatno kasnije, radi služenja Turcima i novog širenja Osmanskoga Carstva prema Zagrebu, Budimu i Beču, utječe na veliki zaokret balkanskih Vlaha. Nova vlast, tj. turska vlast, odlučuje naseliti svoje nove „saveznike“, mahom u osvojene dijelove Slavonije, kako bi bili što bliže strateškim ciljevima turske agresije.

Ta je strateška spoznaja snažno utjecala na našeg autora da u okviru posebna poglavlja X. – još jednom progovori o *Vlasima u Hrvatskoj prije turskih ratova*. Naš je autor u gotovo dvije trećine knjige raspravljao o starobalkanskim i starosrpskim Vlasima, njihovoj etnogenezi od rimskih plemena do romanizirana naroda Rimskog Carstva, koji je u povijesnoj znanosti poznatiji kao Romani, zatim je uložio također velik napor da načelima etnogeneze iznese svoje gledište o preoblikovanju starobalkanskih Romana u starobalkanske i starosrpske Vlahe. Njihovo preoblikovanje u starosrpske i starobugarske Vlahe podudarilo se s izgradnjom najbrojnijega europskog stočarskog svijeta, koji stoljećima živi kao „brdski narod“, u doslovnom smislu kao „planinski tip“ balkanskoga sužanjstva! U dubinskoj povijesti starobalkanskih, sa starosrpskim Vlasima, ukorijenjen je, tijekom stoljeća, još jedan jedinstven biljeg: Vlasi na Balkanu, kao višemilijunski narod, živjeli su stoljećima na „ničijoj zemlji“. Bili su europski narod koji u svojoj dugoj povijesti nikada nije upoznao feudalnu instituciju kmetstva. Naime, prema srednjovjekovnim institucijama, planina na kojoj žive Vlasi jest „res nulius“, što znači „ničija zemlja“. Sa svojim novim etničkim imenom „Vlah“ doživjet će čak kraj XIX. stoljeća i tek će tada, ponajviše zbog snažna utjecaja Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj, prihvatiti politički nametnuto srpsko ime i postali Srbi, zaboravljajući svoje stoljetno planinsko sužanjstvo u Srbiji, poruge i mržnju s kojom su ih stoljećima dočekivali Srbi, u okvirima svoje države, dakako prije poraza od Turaka i gubitka bilo kakve samostalnosti srednjovjekovne srpske države.

Pažljivi čitatelj napokon je dočekaao otvaranje dvaju zadnjih poglavlja, ove doista „uzbudljive“ knjige. Riječ je o XI. i XII. poglavlju s naslovima: *Proces naseljavanja Vlaha u Hrvatsku krajinu*, zatim: *Vlaška prava i dužnosti*.

Proces naseljavanja Vlaha na granicu prema Hrvatskoj krajini počinje još na razmeđu XV. i XVI. stoljeća. Istražujući 1990-ih godina etnogenezu bosanskih i hrvatskih Srba te pitanje srpske nacionalne ideologije naišao sam na rad Milana Vasića, poznatoga bosanskog turkologa. U najutjecajnijem sarajevskom povijesnom časopisu, *Prilozima za historiju*, M. Vasić 1980. godine došao je do sljedećeg zaključka: cijela Bosanska krajina, te zapadna i sjeverna Bosna bila je do 1528. (pad Jajca i Banje Luke pod tursku vlast) isključivo katolička, naseljena Hrvatima i katolicima. Tek tada – zaključuje M. Vasić – ulaze i u taj dio Bosne, zahvaljujući dakako Turcima, Vlasi, narod pravoslavne vjere. S doseljenim Vlasima i islamizacijom na drugoj strani potpuno je izmijenjen predturski etnički, religijski i kulturni reljef Bosne.

Fascinantan je autorov sadržaj XI. poglavlja u kojem donosi turska osvajanja tijekom XVI. i XVII. stoljeća, uvijek s godinom kada je izgubljeno neko hrvatsko naselje, gledano od juga, tj. Jadrana, do Drave na sjeveru. Bilježi i sve posljedice jednog takva razaranja, tipične za svaki „mali rat“. Autor zapisuje i brojno zarobljavanje te odvođenja silna roblja koja će turski vlaški saveznici izvoditi na specijaliziranim sajmovima roblja diljem Bosne. Dajući pregled ratnih nasilja u Slavoniji, od Požeškoga sandžaka do teritorija Varaždinskoga generalata s tri kapetanije – Koprivničkom, Križevačkom i Ivaničkom – autor je ispisao i sve pokretačke motive nemoćnih Hrvata, koji su spas od Turaka i njihovih „saveznika“ Vlaha nalazili uglavnom u napuštanju svoga zavičaja i odlasku uglavnom preko Drave i Mure u zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Slovačku i Moravsku. Samo na ovom seobenom smjeru utemeljili su Hrvati iz Slavonije i drugih dijelova Hrvatske tek nešto manje od 300 sela. Žive i danas – nakon 500 godina – brojni, čuvajući i njegujući svoja sjećanja na staru domovinu, kao gizdavi i ponosni gradišćanski Hrvati. Seobe nemoćnih Hrvata traju od bitke na Krbavskom polju 1493. do bitke kod Siska 1593. godine. Osim sjevernog, tj. prekodravskog i prekomurskog migracijskog smjera, nemoćni su Hrvati u ratu s Turcima i njihovim Vlasima morali pronalaziti i druge migracijske smjerove. Na toj crti najpoznatiji je bio prekokupski, koji je vodio Hrvate preko Kupe u pokrajinu Kranjsku. Ova je pokrajina unutarnje

Austrije bila gotovo „natopljena“ Hrvatima. Brojni od njih vratili su se u svoju staru domovinu čim je za to nastupio prvi povoljan trenutak. Nakon „velikog mira“ s Turskim Carstvom 1699. godine mogao je započeti prvi povratak.

Južni seobni smjer, koji je vodio Hrvate preko Jadranskog mora na Apeninski poluotok, bio je također brojnan. I ovdje se stoljećima čuvaju uspomene na svoju staru domovinu. Primjerice, moliški Hrvati također već više od 500 godina još ponosno prebrojavaju svoje stare hrvatske biljege, brižno čuvajući svaki od njih.

Pokojni kolega Andrej Čebotarev imao je u svom istraživačkom obzorju starobalkanske i starosrpske Vlahe, pa je iz metodoloških razloga morao upravo njima obratiti svu svoju pozornost, što je doslovno činio tijekom sveg rada na svojoj knjizi. On je do sada prvi istraživač koji je to učinio s najvećom vremenskom serijom. Svakako većom od nekoliko tisućljeća. Najprije, čini to prateći njihov povijesni razvoj od predrimskih plemena do njihove romanizacije, a zatim kroz nimalo nježne dodire sa slavenskim narodima, napose na jugoistoku Balkana. Potom ih prati u planinskim katunima Balkana sve do njihova saveza s Osmanlijama, u osvajačkim ratovima na smjeru Bosne i Hrvatske boreći se grčevito ne samo da sačuvaju svoj vlaški status nego da ga i prošire, dodajući postojećim pravima i povlasticama, nove i veće. Njihova najveća „povijesna drama“ bila je 1629. i 1630. kada su se našli između ponude Hrvatskoga sabora (Vlaški zakon) 1629. godine i Bečkog dvora 1630. (Statuta Valachorum).

Zadnje poglavlje ove vrijedne knjige posvećeno je njihovim zahtjevima za proširenja vlaške autonomije. Riječ je o Vlasima isključivo s teritorija zapadne Slavonije, koja je upravno i vojno bila u okviru tzv. Varaždinske krajine, a koju su tvorile tri kapetanije: Koprivnička, Križevačka i Ivanička, gdje će dobiti svoje zadnje statute, tj. zakone o uređenju vlašskog života na rubnim dijelovima zapadne Slavonije između Drave i Save.

Masovni prijelaz Vlaha u zapadni dio Slavonske krajine traje od 1597. do 1606. godine, tj. u vrijeme Dugoga tursko-austrijskog rata od 1594. do 1606. Naseljavaju se na pustu zemlju oko manjih krajiških utvrda. Prisutnost novoga i naoružanog stanovništva djelovala je ohrabrujuće na austrijsku plaćeničku vojsku u manjim krajiškim utverdama i velikim utverdama poput koprivničke, križevačke i ivaničke. Nema dvojbi da su novodoseljeni i naoružani Vlasi djelovali ohrabrujuće i na rijetko preživjelo starosjedilačko stanovništvo. Oživjeli predjeli Krajine na zapadu

Slavonije, s plaćenom carskom vojskom u pograničnim utvrdama, zaplašili su isturene turske straže. Zato se one povlače s onu stranu rijeke Ilove i prije sklopljena mira 1606. godine. Drugim riječima, dolazak Vlaha djelovao je već na početku 17. st. vrlo povoljno na položaj Krajine. Međutim, vlaške seobe, koje se nastavljaju i poslije 1606. godine, uzdrmat će unutarnje odnose u Krajini, koji se neće smiriti sve do prvoga temeljnog zakona za sve krajine (stare i nove), donesena 1754. godine, kada su ukinuti svi „statuti“ i različita prava krajišnika u pojedinim dijelovima Hrvatske i Slavonske krajine. Sva zaštitna pisma i svi pojedini „Statuti Valachorum“ austrijskih nadvojvoda i kraljeva bili su zapravo „čekovi“ bez pokrića. Bilo je to poznato svakoj zainteresiranoj strani (nadvojvodama, hrvatskim staležima, Vlasima). Svaka strana u tom lancu imala je svoju argumentaciju. Čekalo se samo na smirivanje ratnih prilika na turskoj granici da bi se otvorio proces novog rješavanja veoma složena krajiškog pitanja.

Glavne konce u spomenutu lancu držao je austrijski nadvojvoda jer su staleži unutarnje Austrije još 1578. preuzeli izdržavanje Vojne krajine u Hrvatskoj. Zato je zemaljski poglavar unutarnje Austrije (u položaju nadvojvode) bio vojni zapovjednik krajiške institucije od Drave do Jadrana. Međutim, nadvojvoda u Grazu, kao ni kralj u Beču, nisu u Hrvatskoj raspolagali ni jednim pedljom zemljišta, tj. nisu bili posjednici zemlje koju bi mogli s povlasticama dijeliti Vlasima kao novim doseljenicima u Vojnoj krajini, kao vojno leno. Prema tome, i kralj i nadvojvoda daju Vlasima tijekom 17. st. potpuno bezvrijedan ček, ček bez pokrića jer su i jedan i drugi znali da naseljavaju Vlahe u Slavonsku krajinu na posjede Zagrebačke biskupije i hrvatskog plemstva, koje je tu, tj. živi. U stoljetnom ratnom vohoru, koji je posjede plemstva i crkve pretvorio u pustoš i ostavio ih bez stanovništva nitko od postojećih vlasnika nije, na početku preseljenja, postavljao pitanje vlasništva i statusnog položaja doseljenih Vlaha. To će stanje potrajati sve do prvog ravnopravno sklopljena mira 1606. godine s načelom „uti possidetis“. Od 1606. godine počinju se smirivati ratne napetosti. Turska strana obvezala se prvi put na zabranu svih pljačkaških upada u Hrvatsku i na strogo kažnjavanje prekršitelja, te plaćanje nastalih šteta. Mir je sklopljen na 20 godina.

Kada su zagrebački biskupi i drugi vlasnici zemlje poslije 1606. shvatili da austrijski nadvojvoda i Dvorsko ratno vijeće u Grazu nastavljaju politiku naseljavanja Vlaha i da se to provodi bez njihova utjecaja, otvoreno je jedno od najtežih pitanja unutarnjih odnosa u Hrvatskoj

tijekom 17. stoljeća. Pokrenuta je prava lavina sukoba u već spomenutu lancu nezadovoljnih čimbenika na hrvatskoj i austrijskoj strani. Sukob je ostavio najviše tragova u sačuvanim zaključcima Hrvatskog sabora, koji s velikom energijom podupiru zahtjeve vlasnika zemljišnih posjeda. Na poticaj hrvatskih političkih predstavnika na zajedničkom Saboru u Požunu, Sabor je iz godine u godinu (1604. – 1681.) donosio niz zaključaka u kojima se zahtijevalo pokoravanje Vlaha zemaljskoj gospodi Hrvatskoga Kraljevstva i odlazak strane (austrijske) vojske. Tri su zajednička Sabora (1635., 1659., 1681.) proširila svoje zaključke te u vlaškom pitanju zahtijevali sljedeće: „vlaške privilegije neka se ukinu i ponište“. Hrvatski staleži zahtijevaju da ih Vlasi priznaju kao gospodare zemlje, a ban i Sabor političku pokornost. Međutim, Vlasi nisu pokazivali nikakve spremnosti na priznanje jurisdikcije Hrvatskog sabora i bana, pozivajući se uvijek iznova na vlaška prava, koja su – prije doseljenja u Hrvatsku – uživali u Turskom Carstvu te na zaštitna pisma u kojima su njihovi predstavnici dobili jamstva kako će biti oslobođeni od svih „nameta, rabote i sličnih tereta“ u zamjenu za obavljanje vojne službe.

Svjesno da se s Vlasima, zbog preuzetih vojnih službi, ne može pregovarati kao s običnim seljacima, plemstvo Hrvatske, sa zagrebačkim biskupom, smanjuje razinu svojih zahtjeva i očekuje da ih Vlasi priznaju zemaljskom gospodom i daju im bar neka simbolična podavanja. Prema tome, na hrvatskoj strani postojala je volja da se vlaškim prebježima ponudi povlašten položaj u sklopu vlastita feudalnog posjeda. Bio je to vrlo primamljiv status privatnih Vlaha ili slobodnih seljaka, kakvih je bilo u svim dijelovima Hrvatske. Ni posebne izjave plemstva kako na hrvatskoj strani ne postoje namjere da se Vlahe pretvori u kmetove nisu mogle biti dovoljne za postizanje prve „nagodbe“ s Vlasima u Hrvatskoj. Na toj crti pokušao je i Hrvatski sabor pregovarati s turskim prebježima, vjerujući da će svojim državnim autoritetom uspjeti nagovoriti Vlahe na nagodbu. Potkraj 1620-ih započela je bitka s vremenom, između Zagreba i središnjih vojnih krugova u Grazu i Beču. Naime, znalo se da i bečki Dvor priprema nagodbu s Vlasima. Zato se na hrvatskoj strani željelo, prije Habsburgovaca, riješiti pitanje stranih doseljenika. Saborska ponuda izrađena je 1629. u obliku nacрта posebnog Zakona o Vlasima. Predlagalo se vladaru da i on kao car Ferdinand II. (1619. – 1637.), u svojstvu zajedničkog ugarsko-hrvatskoga kralja, ojača hrvatski Zakon o Vlasima svojom sankcijom kako bi se vlaško pitanje riješilo u okviru državnih institucija Hrvatskog Kraljevstva.

Na ovome mjestu čini mi se poučnim razmotriti i stajališta dvojice naših starijih povjesničara, Vjekoslava Klaića i Ferde Šišića, o ovom pitanju, koje bez dvojbe ide u red najjačeg pritiska bečkog Dvora na Hrvatsku, koji napokon vodi u Zrinsko-frankopansku urotu. U *Pregledu povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1962., str. 296, Šišić je zapisao: Hrvatski sabor 21. veljače 1629. još je jednom pokušao pitanje pravnog položaja ovih doseljenika riješiti posebnim „Vlaškim zakonom“. Prema njemu „ako se Vlaški sinovi k orsagu (tj. državi) dobrovoljno pridadu“, onda „na tlaku ne budu hodili i za kmete ne budu držani“, a „gospode zemaljskoj ono budu davali što se do seh dob generalu i kapetanu davali, ali (ili) ono, kako se sa zemaljskom gospodum drugim putem pogode“. Prema tome oni „zevsema budu orsaški kotrigi (tj. punopravni državljani), ter da s orsaškim pravdami živu“, ispunjavajući isključivo vojnu dužnost. (Šišić, Hrv. sab. spisi V, 461/2. U raspravi „Politika Habsburgovaca ...“ (1939.) Šišić je prihvatio kao ispravno mišljenje V. Klaića da bi Vlasi krajišnici postali „gotovo posve ravnopravni plemstvu hrvatskoga kraljevstva, u slučaju da su primili ‘nove zaista pravedne i dobronamjerne slobostine’“.

U lancu nezadovoljnika (Hrvatski sabor, kralj i doseljeni Vlasi), vladali su potpuno oprečni zahtjevi i potpuno suprotna očekivanja. Tako npr. doseljeni Vlasi u Slavonskoj krajini nisu bili zainteresirani za ponude Hrvatskog sabora (1629.) jer im on nije nudio prava i slobode koje su očekivali kao seljaci i vojnici. Takva očekivanja Hrvatski sabor nije mogao ispuniti jednostavno zato što osiromašena zemlja nije imala dovoljno novca. Zato Vlasi očekuju povoljnije ponude izravno od vladara, vežući sadržaj svojih zahtjeva uz plaće i druge dobiti kao kompenzaciju za obavljanje vojnih službi. Kraljevoj dvoličnosti nije smetalo da preduhitri projekt Hrvatskoga sabora i 1630. izda još jedan ček bez pokrića, prepustajući vremenu da u Krajini rješavaju pitanje vlasništva nad zemljom. Od Ratnog vijeća, krajiških generala, zapovjednika triju kapetanija Slavonske krajine i drugih vojnih službi vladar je zahtijevao da „Vlasima, koji borave između Save i Drave“ osiguraju uživanje povlastica koje im daruje posebnim Statutom. U „Statuta Valachorum“ Ferdinand II. kao ugarski i hrvatski kralj uređuje vlaškim doseljenicima seosku upravu na čelu s vlaškim knezom i sudcem, koje sami biraju, ali uz obvezu da svoj izbor prijave generalu. U skupini većih privilegija bilo je i pitanje suda za područje kapetanije. Njega biraju sami Vlasi s još osam prisjednika. Izbor se morao javljati generalu Varaždinskoga generalata, koji bi ga potvrdio ili odbacio. Druge odredbe rješavaju pitanja vojnog suda, tjelesnih

kazni i vojnih službi zbog kojih im je i dopušteno naseljavanje u Krajinu. Najprije, svi su Vlasi dužni sudjelovati svojim radom u izgradnji utvrda i brojnih stražarnica, zatim uz granicu krčiti šume i čistiti pustare svakog proljeća kako bi se onemogućio skriven prijelaz neprijatelja iz Turskog Carstva. Sve muško stanovništvo starije od 17 godina dužno je pri vojnoj opasnosti ustati na oružje i u roku ne duljem od tri sata podići od šest do sedam 7 tisuća vojnika „dok im ne uspiju dotrčati i oni koji su udaljeni od granice“. Tu su i druge obveze koje prate život u Vojnoj krajini.

Dovoljan je i letimičan pogled na kraljeva „Statuta Valachorum“ kako bi se shvatilo da taj zakon ni formalno ne ukida staru vlašku hijerarhiju. Služeći se prokušanom lukavošću bečkog Dvora, vladar u zadnji zakon koji će dobiti Vlasi u svojoj dugoj povijesti unosi niz različitih ograničenja, nastojeći najprije sam vrh vlaške hijerarhije (vojvode) vezati uz vrh krajiške vojne hijerarhije u Grazu, a jednako toliko i uz generalat Slavonske krajine u Varaždinu. Selu, najnižoj teritorijalnoj zajednici Slavonske krajine, pridaje se posebna pozornost. Zakonodavac je dobro obaviješten o prilikama na ovom dijelu hrvatskog ratišta, koje je, zbog stoljetna razaranja, pretvoreno u pravu pustoš. Ovdje već niz godina ne postoje stara sela i njegovi stanovnici. Zato vladar od novog stanovništva i njegovih knezova zahtijeva da se svako selo ili varoš čim prije „omeđi točno određenim granicama“. U poglavlju o upravnim pitanjima povjeravaju se seoskom knezu gotovo sve inicijalne radnje. On na svom području mora znati točan broj svih kuća i obitelji te svih muškaraca koji su navršili 17 godina. Zatim, mora obavještavati kapetanijskog zapovjednika o svakom novom doseljeniku iz Turske, hvatati kradljivce i sprječavati prijestupe. Zakonske odredbe „O privatnim i javnim krivičnim djelima“ daju naslutiti da su najbrojnija krivična djela među Vlasima bile krađe jer se njihovo suzbijanje razmatra u tri zakonska članka, a sve vojne odredbe i dužnost opisane su u samo pet članaka. U skupini drugih krivičnih odredbi daje se dosta pozornosti raznim štetama, otimačini, svadama, bludu i preljubu te silovanjima. Ta su krivična djela opisana u pet zakonskih članaka. Ovaj Zakon pisan je latinskim jezikom koji je u 17. st. još bio *linga communis* ondašnje europske kulture i zajednice.

Vlaškim i krajiškim zakonom iz 1630. bavili su se mnogi istraživači, ali ostalo je više neriješenih pitanja. Posebno su važna dva. Prvo: je li uopće postojala namjera vladara i Ratnog vijeća u Grazu da posebnim zakonom („Statuta Valachorum“) štiti doseljenu vlašku zajednicu, ili je glavna namjera prevrtljivih Habsburgovaca bila dobiti ratu vješt narod,

koji će svojom brojnošću i spremnošću na vojne službe smanjiti izdatke staleža unutarnje Austrije za izdržavanje najamne vojske u Slavonskoj krajini, na vratima Štajerske? I drugo pitanje: koliko je Zakon iz 1630. godine služio u 18. stoljeću kao predložak Dvorskom ratnom vijeću u Beču i tamošnjem središnjem Vojnom komesarijatu u izradi prvog zakona za cjelovitu Krajinu 1754. godine kojim se ukidaju svi vlaški statuti i drugi pravni zahvati u život Vojne krajine. Pretvaranje Slavonske krajine u poseban vojni i upravni teritorij, s ukinutom konstitucijom Hrvatskoga Kraljevstva, bio je dugi proces na koji su presudno utjecali turska opasnost, austrijske nadvojvode, Ratno vijeće u Grazu i zajednički vladar u Beču s tamošnjim središnjim državnim institucijama.

Uz vlašku kolonizaciju koja u sve manjim valovima traje gotovo do Zrinsko-frankopanske urote 1671. godine, drugi bitan biljeg povijesti Vlaha u 17. st. čine velike socijalne napetosti i nemiri. Krajišnike iskorištavaju njihovi kapetani i drugi vojni zapovjednici, zatim vlaške vojvode i štajerski staleži koji im nisu na vrijeme slali novac za njihove plaće. Umjesto novca daju im bonove „cedulje“, koje krajišnici mogu naplatiti samo u sniženoj cijeni. Dobivali su najčešće i bezvrijednu robu, kao kompenzaciju za dio svojih plaća. Zbog povrede vlaških prava, prekomjerne radne tlake na brojnim obrambenim objektima Varaždinske krajine, zatim pročišćivanja pustara uz rijeke i šume radi sprječavanja potajnih upada turskih pljačkaša iz slavonskih sandžaka zavladaše u Slavonskoj krajini brojne bune i otpori. Rast socijalnih napetosti i buna obilježio je povijest doseljenih Vlaha u Varaždinskom generalatu, koji nisu htjeli ni čuti za ponude Hrvatskoga sabora, koji im je 1629. ponudio svoju nagodbu u okviru već spominjana Vlaškog zakona iz 1629. godine. Međutim, povratka na nove pregovore, koji bi u Beču ili Grazu promijenio zacrtani bečki smjer od 1630. godine, nije bilo. Na vlaškoj strani ostao je dojam da su prevareni, a u Beču i vrhovima vojnih krugova sve više prevladava mišljenje da su Vlasi dobili i previše za vršenje svojih vojnih obveza.

Na kraju svoga „Predgovora“ o radu mr. sc. Andreja Čebotareva na ovoj knjizi osjećam potrebu reći i ovo: između naslova knjige i njezina sadržaja postoji neuravnoteženost koja se ogleda poglavito u dva zadnja poglavlja. Kada je pak riječ o zadnjem poglavlju, ona je posebno prisutna u izlaganju problematike „Vlaškog zakona“ Hrvatskoga sabora iz 1629. godine. Sadržaj te velike teme Vojne krajine, poslije blistave Sisačke pobjede nad Turcima 1593. i poznatog mira s Turcima 1606. godine, bio je ovaj: Osmansko Carstvo nije nepobjedivo. U elitnim krugovima stvara

se nova percepcija suvremenika koja bi se mogla i ovako sažeti: nastupa vrijeme kada se trebaju mijenjati odnosi prema političkim, dvorskim i vojnim centrima Monarhije. Na toj crti niknula je i „Urota Zrinskih i Frankopana“ 1670. godine. Vjera u pobjedivost nad Turcima umanjila je interes prema Vlasima zbog njihova ratničkog nastupa u zajednici s Turcima, osobito zbog još živog sjećanja na hvatanje roblja po Hrvatskoj i odvođenje na brojne sajmove, bez obzira na to koliko bi se takvo ponašanje Vlaha moglo tumačiti i voljom samih Osmanlija.

Spomenuta neuravnoteženost nipošto ne može umanjiti ovu dragocjenu knjigu ni njezina autora koji je, unatoč poznatim protivštinama, hrvatskoj povijesnoj znanosti ostavio dragocjeno djelo trajne vrijednosti, koje će se čitati s posebnom pozornošću.

Na kraju knjige autor donosi opsežan popis literature kojom se služio istražujući povijest Vlaha, zatim popis literature o vlaškom jeziku, popis literature o etnogenezi Vlaha, kronologiju o Vlasima u kojoj su zabilježeni važniji podatci o povijesti Vlaha od prvih dodira s Hrvatima na početku XVI. do kraja XVII. stoljeća.

Svojim dragocjenim sažetcima iz povijesti Vlaha tijekom XVI. i XVII. stoljeća autor je dodao i Tablični pregled naseljavanja Vlaha u sjeverozapadnu Hrvatsku, s oznakom mjesta, godine naseljavanja, brojem naseljenih Vlah ili njihovih kuća te izvornikom kojim se služio.

U Zagrebu 28. lipnja 2020.

Dr. sc. Mirko Valentić